

МАКСІМ ГАРЭЦКІ І БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР

Класік беларускай літаратуры Максім Гарэцкі ўвайшоў у гісторыю Беларусі як пісьменнік – аўтар мастацкай і публіцыстычнай прозы, драматургіі, літаратуразнаўчых прац, перакладаў, а таксама як філосаф, педагог і асветнік, рэдактар і выдавец, лексікограф (аўтар і сааўтар разам з Г. Гарэцкім першых перакладных Расійска-беларускіх і Беларуска-расійскіх слоўнікаў). Асобнае месца ў яго шматграннай дзейнасці належыць фалькларыстычным працам. Яшчэ ў артыкуле «Развагі і думкі» (1914) М. Гарэцкі пісаў: «Кожнага беларуса трэба задаволіць кніжкай. <...> Памойму, цяпер дужа б ладна было зацікавіць народ беларускай кніжкай праз выбраныя народныя ж казкі, цікавейшыя песні, прыслоўі, пераказы-прэданні, легенды, жартлівыя народныя апавяданні (бытавыя, аб прыгоні і т. д.), анекдоты і гэтаму падобныя, усё тое, што сабрана на Беларусі і запісана і што ходзіць паміж нашага народа. Калі ўсё гэта добра апрацаваць і выдаць даступна народу, рэзультаты працы будуць дужа важныя для нас, сыноў Беларусі» [7, 19–191].

Гэтыя словы праз 10 год былі ў пэўнай ступені ўвасобленыя самім М. Гарэцкім. Па-першае, ён, паводле ўласнага сведчання, разам з акадэмікам І. Замоціным склаў інструкцыю па збіранні вуснай народнай творчасці [9, 59]. У наш час апублікавана «Праграма збірання вуснай народнай творчасці (Складзена літаратурнай камісіяй Інбелкульту)», якая ўпершыню друкавалася ў часопісе «Наш край» [6]. Відаць, гэта і ёсць названая інструкцыя. Але тут аўтарам названы адзін М. Гарэцкі, а І. Замоцін не згадваецца. «Праграма збірання...» складаецца з малых параграфіў: «Што трэба запісваць?», «Як трэба запісваць?», «Ведамасці, якія трэба даваць да запісаў», «Запісванне песень», «Запісванне апавяданняў», «Запісванне замоў», «Запісванне прыказак», «Запісванне загадак». Падкрэслім, што М. Гарэцкі захоўвае класічны прынцып збірання фальклору, паводле якога запісваць «трэба ўсё зусім так, як пяюць, кажуць, не зважаючы на няскладную мову апавядальніка, не мінаючы ні паўторванняў, ні брыдкіх ці саромных слоў; кожнае слова, кожны выраз трэба захоўваць у найменшых драбніцах, нічога не пераказваючы сваімі словамі» [6, 189].

Асноўныя прынцыпы гэтага дакумента і сёння застаюцца важнымі для збіральнікаў фальклору. Але вядома, што паасобныя моманты «Праграмы збірання...» цяпер не адпавядаюць сучаснасці. Так, сярод песень, якія трэба запісваць, называюцца чырвонаармейскія, рэвалюцыйныя... Да таго ж тэхніку для гукавога запісу аўтар называе фанограф, падае адрас Інбелкульту, куды трэба было дасылаць матэрыял. Тым не менш, несумненна, што дадзеная праграма вартая выкарыстання ў хрэстаматыйных выданнях тыпу «Беларускі фальклор» як прыклад рэкамендацый па збіранні фальклору мінулага.

У 1926 г. быў апублікаваны даклад М. Гарэцкага «Збіранне і апрацоўка фальклору» [7, 27–280], з якім ён выступіў на першым Усебеларускім

краязнаўчым з'ездзе (праходзіў 7–11 лютага 1926 г.). Выступ адбыўся 9 лютага. На з'ездзе была прынятая «Рэзалюцыя па дакладзе т. Гарэцкага аб збіранні і апрацоўцы фальклору» [7, 558]. Яшчэ праз некаторы час М. Гарэцкі разам з А. Ягоравым і кампазітарам М. Аладавым выдаў асобнай кнігай запісаныя ад сваёй маці, вядомай спявачкі А. Гарэцкай, 318 народных песень [8]. Таксама самастойна М. Гарэцкі запісаў ад Юлі Паповай песню «Пяюць вясною» [1, 93] і казку «Чаму ходзяць па месяцу», якую прадставіў у апрацоўцы [1, 91–92]. Разгледзім фрагмент гэтай апрацоўкі: «*Ды ў тым леце затужыў лясун. А-ткі за нешта ён загневаўся. На начлезе коні ганяў, позна-вечара каровак у пушчы па кустох вадзіў.*

І мусілі супыніць яго. Грамадою надумаліся аджалець яму казла.

Тэй начою, калі меліся рабіць, усе-чыста ў хатах сваіх былі, але спаць нікому не спалася.

Месяц у поўні стаяў. Невялічкі ветрык веяў. І спачатку ціха-ціха сумаваў лясун» [1, 91].

Той, хто добра ведае творчасць М. Гарэцкага, заўважыць адпаведны стыль яго ранніх апавяданняў, якія маюць фальклорную паэтыку. Відавочна, што апрацаваная казка таксама мусіла б увайсці ў Збор твораў пісьменніка або ў выданне яго выбранай прозы, бо дадзеная апрацоўка М. Гарэцкага наблізіла народную казку да мастацкага твора.

Вядома, што вусная народная творчасць як дысцыпліна пэўным чынам мае сувязь і з літаратуразнаўствам. Шмат якія творы адносяцца да фальклору толькі таму, што іх аўтары невядомыя. Напрыклад, нямала вершаў Я. Чачота, У. Сыракомлі, пакладзеных на музыку, ператварылася ў народныя песні. Вядома, што фальклор адыграў асабліва важную ролю ў развіцці беларускай літаратуры XIX ст. Нават у пачатку XX ст. на многія творы, напрыклад, Янкі Капалы або Алеся Гаруна паўплывала фальклорная паэтыка. Відавочна, усведамляючы такую сувязь, М. Гарэцкі прыняў рашэнне ўключыць у чарговае выданне кнігі «Гісторыя беларускае літаратуры» раздзел «Вусная народная паэзія» [4], такім чынам разглядаючы фальклор як падмурак беларускай літаратуры.

Храналагічна дзейнасць М. Гарэцкага-фалькларыста прыпадае на 1920-я гады. Яна была звязаная таксама з так званай «беларусізацыяй», якая ўзнікла на хвалі беларускага адраджэння. Паўстала задача за кароткі час здзейсніць выданні кніг на беларускай мове, у тым ліку падручнікаў, хрэстаматый, зборнікаў, слоўнікаў па разнастайных галінах. І тое, што зрабіў у гэтым плане М. Гарэцкі, сталася значным унёскам у беларускую навуку.

Проза пісьменніка ў пэўнай ступені звязаная з вуснай народнай творчасцю беларусаў. М. Гарэцкі сведчыў пра фальклорныя вытокі некаторых сваіх апавяданняў: «Дзед казаў казкі, розныя прыгоды з даўняй мінуўшчыны. Ад яго, майго люблага старога дзядулькі Анупрэя, чуў я гісторыі з часоў прыгоншчыны, спісаныя ў «Панскай сучцы», «Прысязе», «Асілку», «Прыгоне» і іншых апавяданнях» [5, 421].

Сапраўды, пры параўнанні вядомых твораў вуснай народнай творчасці з некаторымі апавяданнямі М. Гарэцкага мы можам пераканацца ў выкарыстанні пісьменнікам фальклорных матываў, калі не цалкам пазычанага сюжэта або фабулы. У ранняй прозе гэта праявілася найбольш яскрава. Так, можна параўнаць з апавяданнем «Страхацё» (1913) апісаны пазней ім жа ў «Гісторыі беларускае літаратуры» сюжэт народнай казкі. Нам вядома з апавядання, як Гаўрыла Пячкур, вяртаючыся позна дадому, спыніўся на могілках і вырашыў пагаварыць з бацькамі:

«— Святые радзіцелькі, хадзіце ка мне курыць...

— А дай сабе, закуру, пачулася нема з-пад церамка» [5, 87].

Гаўрыла ад ляку памірае. З цягам часу высвятляецца, што, як сказана ў апавяданні, «у той час пад церамок залез ад дажджу басячуга наш, злодзей Атрох, і неўспадзеўкі арашыў Гаўрылу жыцця» [5, 87].

У «Гісторыі беларускае літаратуры» чытаем: герой адной казкі Сёмка, падвыпіўшы, лёг у канаве каля крыжа, загаварыў з нябожчыкам-сынам Янкам, і той з'явіўся перад ім [4, 78–79]. Такім чынам, М. Гарэцкі стварыў блізкі, але не зусім адпаведны сюжэт, давёўшы яго да трагікамічнай развязкі.

Прыкладам выкарыстання фальклорнага матэрыялу ў творчасці пісьменніка можна назваць апавяданне «Асілак» (1916), якое выпадкова не ўвайшло ў Збор твораў М. Гарэцкага, куды імкнуліся па магчымасці ўключыць усе беларускамоўныя апавяданні класіка, дазволеныя цэнзурай. Не трапіла яно і ў наступныя выданні зборнікаў яго твораў. Але па сваіх мастацкіх вартасцях «Асілак» — адзін з найлепшых твораў малой прозы М. Гарэцкага. Зробім параўнанне фрагменту апавядання з падобнай народнай легендай. Вось пачатак казкі «Хлапец удалец» у запісе, зробленым у случкім павеце А. Сержпутоўскім: *«Жылі сабіе дзед да баба. Пражылі яны немаль усю жытку й не было ў іх дзяцей. Чаго яны не рабілі, якіх прымхаў не спраўлялі, якіх зельёў баба не піла, якіх варажбітуоў не прасіла. Хадзіла яна па прошчам, давала на хвалу божую на цэркаў, на касцёлы й нават на жыдуоўскую школу»* [10, 13].

А вось падобны момант у апавяданні М. Гарэцкага: *«Ня было дзяцей у іх. Вялікую чарнату кручыну мелі на сэрцы і прасілі ў таго, што сьвет яго, дараваць ім хоць сыночка адзінага. На сьвечы к машчам у Кіеў пасылалі. Астатні кавалачак сала старцом аддавалі. Шэсьць месяцаў, па начох, пасья труда прыгоннага, выразаў Васіль з дубу карэлага запрастоўны крыж у царкву сваю»* [3, 166].

Трэба адзначыць, што ў ранейшым выданні казак у зборніку А. Сержпутоўскага падаецца іншы варыянт гэтага фальклорнага твора пад назвай «Асілак» [2, 87–90]. Тут, у апісаным моманце, менш падабенства да твора М. Гарэцкага, хоць такое выданне 1911 года і меў сам пісьменнік. Наогул, у апавяданні, у адрозненне ад названых варыянтаў казкі, падаецца іншая фабула. Калі ў народным творы асілак, што нараджаецца на свет, вырастае і, як гэта характэрна для казкі са шчасным фіналам, перамагае ворагаў, дык у М. Гарэцкага немаўля, толькі нарадзіўшыся на свет, проста гіне ад рук недалёкай Хоўры, якая баіцца сацыяльных зменаў: *«Не замолім*

грэху, як пакінем жыць яго, <...> – няхай лепей застаецца ўсё падаўнейшаму. А-ткі ж цярпелі да нас прыгон, дасьць Бог, выцярняць і посьле нас. А з ім – пойдзе па сьвеце завіруха шалёная» [3, 172].

Пісьменнік, такім чынам, надае фальклорнаму твору новае гучанне, праводзіць паралель з рэальнай сітуацыяй, а значыць, эзапавай мовай выказвае сваю думку пра сацыяльны кансерватызм у свядомасці пэўнай часткі беларускага народа.

Але, як ні парадасальна, фалькларыст М. Гарэцкі ў большасці сваіх мастацкіх твораў пазбягаў выкарыстання фальклорнага матэрыялу. Для параўнання згадаем, што, напрыклад, Ф. Аляхновіч значную частку сваіх п'ес напісаў альбо на аснове сюжэтаў вуснай народнай творчасці, альбо праз ўвядзенне некаторых персанажаў з казак, легендаў, паданняў, школьнага тэатра. М. Гарэцкі ставіў іншыя задачы развіцця беларускай літаратуры. Несумненна, што выкарыстанне фальклору як сродку пераемнасці традыцыі пісьменнік лічыў патрэбным. Але на той час айчыннае пісьменства мела патрэбу ў развіцці розных жанраў, асваенне новай тэматыкі, звязанай з паглыбленнем філасофскага кантэксту. Часам пры гэтым, як бачна з апавядання-легенды М. Гарэцкага «Асілак», магчыма выкарыстаць фальклорныя сродкі. Падобнае можа служыць для травестацыі, алегорыі і т. п. Вядома, што праявілі імкнўся да мадэрнісцкага аблічча сваіх твораў, а гэта цягнула да новага ладу структурнай арганізацыі прозы, напрыклад, яе рытмізаванасці, што таксама здзейснена ў апавяданні «Асілак». А гэта як прыём мастацкай літаратуры аддаляе твор ад традыцыйнага гучання фальклорных казак. І ўсё ж вусная народная творчасць адыграла сваю ролю ў станаўленні выдатнага класіка беларускага пісьменства Максіма Гарэцкага. Яе паэтыка стала нібы залатой аздобай ранняй творчасці пісьменніка.

ЛІТАРАТУРА

1. Аршанскі маладняк. 1928. № 7.
2. Асілак // А. К. Сержпутовский. Сказки и рассказы белоруссов-полешуков. С-Пб., 1911. С. 87–90.
3. *Гарэцкі М.* Асілак // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і спадарожніцы іх жыцця і творчай дзейнасці: Матэрыялы XIV Гарэцкіх чыт. (прысвячаецца Году Маці). Мн., 2007. С. 166–173.
4. *Гарэцкі М.* Гісторыя беларускае літаратуры. Мн., 1992.
5. *Гарэцкі М.* Збор твораў: у 4-х т. Т. 1. / уклад. М. Кенька. Мн., 1984.
6. *Гарэцкі М.* Праграма збірання вуснай народнай творчасці (Складзена літаратурнай камісіяй Інбелкульту) // Польша. 2007. № 3. С. 188 – 192.
7. *Гарэцкі М.* Творы / уклад. М. Кенька. Мн., 1990.
8. *Гарэцкі М., Ягораў А.* Народныя песні з мэлёдыямі. Мн., 1928.
9. *Гарэцкі Р.* Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мн., 1998.

10. *Сержпутоўскі А.* Казкі і апавяданьні беларусаў з Слуцкага павету.
Мн., 1926.